

Politički subjekti u odnosu prema reformnom pokretu i starokatolicizmu – političko djelovanje radi slabljenja Katoličke Crkve u Kraljevini SHS-u do 1929. godine (II.)

DANIEL PATAFTA*

• <https://doi.org/10.31823/d.29.1.2> •

UDK: 272:32(497.1)“1918/1929“ • Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 23. studenoga 2019. • Prihvaćeno: 12. veljače 2021.

Sažetak: Zbog veza reformnoga pokreta sa zemaljskom vladom u Hrvatskoj i centralnom vladom u Beogradu, gdje su na vodećim mjestima bili Pribičevići samostalni demokrati, kao i zbog otvorene naklonosti Pribičevića i njegovih stranačkih kolega, liberalni je tisak počeo promatrati reformni pokret kao svojevrstan eksponent protuhrvatske politike. Za Radićev odnos prema reformnom pokretu i starokatolicizmu može se ukratko reći kako je on bio oportunistički i politički motiviran radi slabljenja utjecaja Katoličke Crkve na selo i seljaštvo, osobito Hrvatske pučke stranke, kao temeljnu glasačku bazu njegove stranke. Iako je dio članova Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke djelovao radi propagiranja starokatolicizma iz interesnih razloga, Radić nikada javno nije podržao Hrvatsku starokatoličku Crkvu i njezino djelovanje, bez obzira na svoje antiklerikalne i antikatoličke stavove.

Ključne riječi: reformni pokret, Hrvatska starokatolička Crkva, politički katolicizam, Pribičević, Stjepan Radić, srpski radikali, slobodni zidari, Katolička Crkva, politički oportunizam.

1. Stjepan Radić i katolicizam – antiklerikalizam i prikriveni antikatolicizam

Tijekom svoga političkoga djelovanja 20-ih godina Radić je u svojim govorima često napadao katolicizam i njegove

* Doc. dr. sc.
Daniel Patafta, Katolički
bogoslovni fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Vlaška ulica 38, p. p. 432,
10 000 Zagreb, Hrvatska,
d.patafta@yahoo.com

strukture. Jednim dijelom bilo je to potaknuto sukobom s HPS-om kao izrazom političkoga katolicizma oko zajedničkoga interesa među seljaštvom kao glasačkim tijelom obiju stranaka. Bliskost shvaćanja demokratskoga uređenja Crkve s onima koja će propagirati reformni pokret, a zatim HSC od početaka su Radića i njegovu stranku približili tim strujanjima.¹

Nemoguće je govoriti o odnosu HSS-a (HPSS-a/HRSS-a) prema starokatolicizmu ako se ne analizira odnos Stjepana Radića prema katolicizmu uopće, odnosno njegov snažan antiklerikalni naboj. Njegov antiklerikalizam javio se pod Masarykovim utjecajem. Biskup Antun Mahnić napisao je u *Hrvatskoj straži* 1915. godine članak o Stjepanu Radiću, a 1924. prenijela ga je sarajevska *Nedjelja*. U njemu kaže sljedeće:

»Masaryk je jedan od najodličnijih i najustrajnijih bojovnika proti katoličkoj vjeri. A isti Masaryk nastupa kao najodlučniji bojovnik proti bezvjerstvu i vjerskom indiferentizmu; bori se za vjerstvo i čudoređe. Proti katoličkoj vjeri ne nastupa kao bezvjerac, već kao krivovjerac, kao fanatični sektant. Upravo zato ima u svojoj borbi još više uspjeha, dakako samo u negativnom pravcu (...) Masaryk je dokazivao, da je vjera potrebna za življenje i umiranje... da potrebujemo vjeru, a da je katoličanstvo za nas nemoguće; potrebna je nova kršćanska sekta, nova vjera. – Hrvatski se Masaryk zove Stjepan Radić. U Masaryka se je Radić školovao. Kakav učitelj takav učenik. Tako biskup Mahnić o Stjepanu Radiću g. 1915. A da Radić nije promijenio danas svoje kulturno naziranje, dokazano je i predosta prošlih dana. Kao što je nekada skupa sa Svetozarom Pribičevićem i sa Lorkovićem vodio pokret naprednjačke omladine i bio preduzeo da uništi katoličanstvo u hrvatskom narodu, tako navješćuje i sada, da će sa liberalnim demokratskim ministrima voditi borbu proti kulturno konzervativnim Slovincima i Muslimanima. To je u Lorkovićevu 'Hrvatu' i u svome 'Slobodnom Domu' navijestio ovim riječima: 'Hrvatska republikanska seljačka stranka poslala je u ministarstvo takve ljude, koji će s naprednim srbijanskim ministrima dati jedan slobodnjačko-demokratski smjer prema Muslimanima i Slovincima, koji su zastupnici konzervativnog smjera [...]' Tako eto i Radić i Lorković i Pribičević. Proti katoličkoj Crkvi pravi trimurti! Ali će tih trimurta brzo nestati, a katolička će Crkva u vjekove živjeti.«²

¹ Usp. N. PETRIĆ, Reformacija katoličkog klera, u: *Jugoslavenska njiva* (1919.)12, 184.; A. DONKOVIĆ, Stjepan Radić, u: *Starokatolik* (1928.)8, 1.; S. BAKŠIĆ, Stjepan Radić, u: *Katolički list* (1928.)33, 427.

² Biskup Mahnić o Stjepanu Radiću, u: *Nedjelja*, 26. 10. 1924., 2.

Koliki je utjecaj na Radića imao Masaryk, može se iščitati iz Radićeve knjige *Češki narod na početku XX. stoljeća*. U knjizi Radić daje presjek povijesti Čeha do početka 20. stoljeća zadržavajući se na nekim poglavljima iz povijesti češkoga naroda koja su za njega bila sudbonosna. Na tim mjestima očit je Masarykov utjecaj. Kada Radić govori o husitizmu, kaže da je »po današnjim našim pojmovima husitizam bio borba češkoga naroda za slobodu savjesti proti tadašnjoj katoličkoj hijerarhiji, koja je njemačkom željeznom rukom poslužila naročito da prignječi narod češki«³. Radiću je osobito stalo da u knjizi prikaže husitizam, u skladu sa svojim ideološkim nazorima, blizak seljaštvu:

»Već Husovi preteče, a još više sam Husov život i pogotovo njegova mučenička smrt zadahnuše cijelu češku takovim vjerskim zanosom, s kojim se donekle može prisposodobiti samo današnje narodno oduševljenje najprobudjenijih slavenskih naroda. Seljaci se u to doba sakupljaju na brežuljcima u tisućama da čuju riječ istine i da se u svojoj čistoći pomole Bogu.«⁴

Neuspjeh češke braće Radić vidi u njemačkoj i katoličkoj reakciji pod »jezuitskim vodstvom«.⁵ Analizirajući razloge gubitka samostalnosti Češke početkom 17. stoljeća, Radić ih vidi u češkom otporu njemstvu i Rimu, a glavne krivce nalazi u češkom plemstvu.⁶ Radić dalje govori o prijeziru i tlačenju koje su Slaveni trpjeli od Rima i Carigrada.⁷ Zatim cjelovito prenosi češki reformni program iz revolucionarne 1848. godine, u kojem, među ostalim, piše i ovo:

»Katoličku crkvu smatramo za glavnu zemaljsku crkvu, ali tako, da i druge crkve u našoj zemlji imaju potpunu slobodu. Promjene u katoličkoj crkvi, koje smatramo potrebnima i za koje ćemo se vazda boriti jesu: da se ukine celibat (beženstvo), da svećenik bude pravim državljaninom i da se ne protivi prirodi; da se uredi više biskupija, da biskupi opet budu samo stariji svećenici, a nipošto svjetski velikaši; da se mjesto latinskog uvede narodni jezik u crkvu, crkvene sinode, da se ukine patronat, da svećenici napreduju po zaslugama, da se ukine štola, desetina itd., a uvede stalna i pristojna plaća, da se učiteljski i svećenički stalež spoje u jedno.«⁸

³ S. RADIĆ, *Češki narod na početku XX. stoljeća*, Zagreb, 1910., 38.

⁴ *Isto*, 68.

⁵ *Isto*, 94.

⁶ *Isto*, 97–98.

⁷ *Isto*, 109.

⁸ *Isto*, 163.

Mnoge od tih zahtjeva, koje je iznjedrio liberalizam 19. stoljeća, nastojat će provesti i hrvatski starokatolici u svojoj organizaciji i programu, što uvelike govori kako je starokatolicizam u hrvatskom društvu izrastao na liberalnim shvaćanjima formuliranim u 19. stoljeću. Ta liberalna shvaćanja 19. stoljeća, pod utjecajem Masaryka i povezujući ih sa svojom ideologijom, Radić je prenio u 20. stoljeće.

Radi bolje analize odnosa Stjepana Radića prema katolicizmu svakako treba predstaviti članak svećenika Matije Manjarića *Braća Radić i hrvatski katolici* tiskan 1910. godine u *Vrhbosni*. Manjarić piše taj članak kao odgovor na reakciju braće Radić na njegovu radnju *Braća Slovenci i braća Radić*. Prema njegovim riječima, ta reakcija traži odgovor jer želi analizom nekih izjava braće Radić pokazati u kojem smjeru ide njihova HPSS i koliko je to važno za Hrvate katolike. Navodi kako je Stjepan Radić bio nezadovoljan njegovom metodom kojom je analizirao vjerske nazore njega i njegova brata. Manjarić predbacuje Radiću kako pomno prati njegov rad »i brata Vam dra Antuna od početka tog rada, nijesam u tim stvarima još naišao na kakvo protuslovlje, da bi ste se dakle Vi, jedan ili drugi, u vjerskim pitanjima načelno izrazili kao odlučni i uvjereni katolici. I jedan i drugi izbjegavate dosta oprezno svaku otvorenu i muževnu izjavu o tim pitanjima (...)«⁹. Manjarić zaključuje sljedeće:

»(...) a nikako Vas ni solju ni vilama dovesti, da nam već jednom kažete: Jeste li vi katolik ili nijeste? I to, jeste li onaki, kakvim Vas hoće kat. crkva; ako takav pak nijeste, kakvi ste? (...) Vaš opće poznati postupak na Vašim stranačkim skupštinama, koje Vi redovito otvarate sa 'Hvaljen Isus!', zatvarate sa 'Tebe Boga hvalimo!' a kad zazvoni na pozdrav Gospin, onda pobožno kapu skidate i molite pred svijetom? Je li to iskreno? (...) Ili Vi mislite, da je slobodno i lijepo javno moliti se, a ružno i grješno istinu i božanstvenost nauka Kristova i njegove crkve priznati? Ako je tako, onda Vi nijeste katolik, nego možda kakav 'Kršćanin' po kalupu tolikih američkih, engleskih i ruskih pietističkih sekata, koje rado i revno mole, ali za kakav dogmat ili crkvu neće ni da čuju. U istinu ne bi bilo nikakovo čudo, ako bi Vas tkogod takvim smatrao, jer bi to bio posve logičan zaključak Vašeg dosadašnjeg držanja u vjerskim stvarima.«¹⁰

Autor zatim kaže da je temeljno načelo i glavni cilj HPSS-a da u Hrvatskoj vodi borbu protiv katoličke propagande i rimske politike koja je naše seljake dovela u nemili očaj. Nadalje piše kako je Radić pred javnošću glavni krivac svih uvreda i kleveta protiv Katoličke Crkve i vjere koje su iznesene u *Hrvatskoj misli*. Manjarić mu predbacuje da u svom *Domu* izlijeva mržnju protiv pape, »latinskog Rima, rimskih kar-

⁹ M. MANJARIĆ, Braća Radić i hrvatski katolici, u: *Vrhbosna* (1910.)20, 315–317.

¹⁰ *Isto*, 319.

dinala, katoličkih misija, katoličkih popova itd.«¹¹. Manjarić govori kako HPSS na svojim skupštinama sa svim svojim pobožnim govorom nalikuje na jednu vjersku sektu, više nego na političku stranku. Prigovara im da njihovi govori (braće Radić) poprimaju »karakter sektarskog fanatizma i razvijaju se u idolopoklonstvo spram početnika toga sektarstva«. Zato on još ne tvrdi da je seljačka stranka već sada krivovjerna sekta, a braća Radić tvrdokorni krivovjerci, »ali ostajem na temelju dugotrajnog i mirnog proučavanja rada i karaktera braće R[adić] i svih simptomatičnih pojava kod njihovih pristaša, da su počeci toga zla tu, i da će se potpuno razviti, nastave li braća R[adić] onakva nekatolička vjerska načela širiti među seljaštvom, kakva su dosle širili te odbijati to seljaštvo od crkve katoličke i mraziti ga sa svećenstvom (...)«¹². Kaže, u nastavku teksta, kako je jedini cilj braće Radić otrgnuti seljaštvo od Katoličke Crkve i svećenstva te svojim materijalističkim stavom potpuno dotući svaki vjerski osjećaj.¹³ U nastavku svojega razlaganja navodi izjavu Stjepana Radića: »Mi stojimo i na religijskom stanovištu. Za to nam kažu da smo klerikalci, prem nas klerikalci najviše proganjaju, jer smo najpogibelniji neprijatelji popova. Naša je deviza: Vjeruj u Boga, ali ne u popa.«¹⁴ Za braću Radić, prema Manjariću, katolička vjera nema nikakvo božansko utemeljenje. Osvrće se i na izjavu Stjepana Radića kako se oni ne bore protiv katolika, nego *katoličkih pokretaša*, i to zato što hrvatskoga seljaka žele učiniti samostalnim stvorom koji služi samo Bogu. Optužuje Stjepana Radića da pod pobožnom krinkom širi materijalizam i panteizam.¹⁵

2. Stjepan Radić (HPSS/HRSS/HSS) i Hrvatska starokatolička Crkva

Prateći Radićev odnos prema starokatolicizmu, može se ukratko reći kako je on bio oportunistički i politički motiviran radi slabljenja utjecaja Katoličke Crkve na naše selo i seljaštvo kao temeljnu glasačku bazu njegove stranke. Iako je dio članova HRSS-a/HSS-a djelovao radi propagiranja starokatolicizma iz interesnih razloga, Radić nikada javno nije podržao HSC i njegovo djelovanje.

Neki slučajevi pokazuju kako su u propagiranju starokatolicizma bili aktivni članovi HPSS-a/HRSS-a. Kod tzv. Stenjevečkoga slučaja u prijelaz dijela župljana na starokatolicizam bili su upleteni članovi Radićeve seljačke stranke.¹⁶ *Katolički list* za cijeli slučaj optužio je »prononsirane Radićeve agitatore koji su nosioci ne samo

¹¹ M. MANJARIĆ, Braća Radić i hrvatski katolici, u: *Vrhbosna* (1910.)21, 329–330.

¹² *Isto*, 331–332.

¹³ *Isto*, 332.

¹⁴ M. MANJARIĆ, Braća Radić i hrvatski katolici, u: *Vrhbosna* (1910.)23, 366.

¹⁵ *Isto*, 368–369.

¹⁶ Usp. D. PATAFTA, »Stenjevečki slučaj« i Šaptinovci – primjer prelaženja u Hrvatsku starokatoličku crkvu, u: *Croatica Christiana periodica* 89(2019.)1, 143–170.

njegove politike nego i propagatori sviju onih protucrkvenih načela, koja zastupa Radić. I ti sada postadoše ‘apostoli’ proselitizma u Stenjevcu¹⁷. Prema dopisu u *Katoličkom listu* doznaje se kako je za agitaciju starokatolika u Lipovljanima bilo ključno pitanje davanja lukna župniku. Pobunili su se župljani dviju filijala, Krivaj i Kraljeva Velika, i pozvali u svoja sela predstavnike starokatoličke crkve. Iako autor navodi davanje lukna kao povod, on uzrok vidi u tome što su vođe pobune bili pristaše Radićeve stranke, za koje kaže:

»Areligiozni i pasionirani Radićevi agitatori, nosioci ne samo njegove političke ideologije, nego propagatori sviju protucrkvenih načela, koje zastupa Radić. Oni su bili protivnici Rima već i prije spora o luknu i poznato je, da su prema duhu Radićevih kulturnih načela već dulje vrijeme stajali u duševnoj vezi sa starokatoličkim vođama (...).«¹⁸

Teško je odrediti točan trenutak pojave starokatoličkoga vjerskoga pokreta u za- bačenom zapadnoslavonskome mjestu Bijela Stijena, smještenom na jugu župe Čaglič.¹⁹ Prethodnik župnika Josipa Buturca, župnik Ivanko Vlašićak, izvijestio je nadređene u Zagrebu kako su se starokatolici u njegovoj župi počeli organizirati u godini velikoga političkoga zaokreta Stjepana Radića, tj. 1925. godine. Vlašićak je dodao kako je u biti riječ o zajedničkoj radićevsko-komunističkoj akciji, koja je naišla na podršku određene grupe seljaka, koja je imala isključivo osobne razloge za sukob s čagličkim župnikom. U izvještaju o prilikama u župi iz studenoga 1925. godine naveo je kako su »radićevski vođe: Mato Mijačević i Miško Marošević, komunisti: Marko Šimić i Marko Kljakić te par konkubinaraca išli (...) ovdje od kuće do kuće zbog prijelaza na starokatolički vjeru. nagovaranjem i prijetnjom skupiše doduše nešto ološa (...)«²⁰. *Katolički list* navodi kako u Splitu radi za starokatolike Niko Petrić, koji »se ubraja u vodstvo Radićeve stranke u Dalmaciji. Gradski anagrafski ured saopćuje, da je Niko Petrić pomoću vjenčanja okupio oko sebe 15 osoba starokatoličkih«²¹. Prema pisanju sarajevskoga *Katoličkoga tjednika* starokatolici u selu Dubravama imali su potporu lokalnih vođa HSS-a. Navodi se kako je na službenoj Radićevoj izbornoj listi na drugom mjestu Ivo Tomić, predsjednik starokatoličkoga crkvenoga odbora i njihov glavni agitator.²² Nešto pristaša imali su u selima Husina, Dubrave i Par Selo. Privremenim starokatoličkim župnikom ime-

¹⁷ »Proselitizam starokatolika«, u: *Katolički list* (1924.)12, 153–154.

¹⁸ Nasilja starokatolika, u: *Katolički list* (1925.)52, 689.

¹⁹ Usp. I. MIŠKULIN, Čaglička epizoda – prilog životopisu Josipa Buturca, u: *Croatica Christiana periodica* 34(2010.)66, 87–113.

²⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 1925., 7121.

²¹ Broj starokatoličkih vjernika, u: *Katolički list* (1928.)2, 15.

²² Morančani: Starokatolici, *Katolički tjednik*, 23. 1. 1927., 7.

novan je Ljubo Satler »koji je na posebnu intervenciju podsekretara u Ministarstvu financija Neudorfera, pristaše Radićeve stranke, postavljen za ravnatelja biskupske kancelarije starokatoličke crkve u Zagrebu«. Isto glasilo navodi kako starokatolički agitatori u tuzlanskom kraju imaju potporu vodstva lokalnoga HSS-a, osobito njegova predsjednika koji otvoreno agitira za prelazak na starokatolicizam.²³

Jedan od ključnih tekstova za razumijevanje toga odnosa jest nekrolog Stjepanu Radiću u *Katoličkom listu* iz 1928. godine. Iako je nekrolog nepotpisan, pretpostavlja se da je autor Stjepan Bakšić, tadašnji urednik *Katoličkoga lista*. Nekrolog je izvrsan izvor u kojem je detaljno analiziran Radićev stav prema kršćanstvu, Crkvi i svećenstvu, ali i njegov odnos prema reformnom pokretu, odnosno kasnije prema HSC-u. Autor na početku članka utvrđuje kako »nema dvojbe, da je pokojni Stjepan Radić, najmarkantnija ličnost našega doba. Njegovo je ime poznato ne samo kod nas, nego i u stranom svijetu. Bio je čovjek velikih, upravo genijalnih ideja«²⁴. Kada govori o Radićevu odnosu prema kršćanstvu i Crkvi, autor kaže da je njegova ideologija bila prožeta naravnom etikom i naravnom religijom, i to ne onakvom kakvu naučava kršćanska filozofija, nego modernim slobodoumnim nazorima na kojima se nadahnjivala Europa krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a kakvu je branio i naučavao Radićev učitelj Masaryk. Slično je desetljeće ranije pisao i Manjarić u *Vrhbosni*. Nadalje kaže kako Bog prema tom nauku postoji, ali on ne može biti subjektom praktičnoga života. Zato je Radić svojim organizacijama davao čisto naturalističko obilježje. Kako je u Radićevim govorima i cijelom njegovu pokretu živio naturalistički duh, očito je da on nije imao mnogo veze s idejama o kršćanskom društvu koje je donijelo kršćanstvo. Zato Radić od početaka svoga djelovanja ustaje protiv kršćanstva, Crkve i svećenstva. U tekstu je navedena njegova izjava iz 1904. godine: »Hrvati ne će biti tako dugo sretni dok ih Rim ne prokune.«²⁵ Bakšić navodi kako je Radić tomu ostao dosljedan do kraja, »a naročito mu je dao izražaja poslije rata, kada je pogodujući u propagandističke svrhe svim i najlošijim narodnim instinktima, tako reći dnevnice, udarao protiv klera i Crkve«²⁶. Zatim navodi neke njegove govore koji jasno izražavaju Radićev antiklerikalizam i oštre napade na Crkvu i svećenstvo. Primjerice navodi njegov govor u Ljubljani i Velikoj Loki iz 1925. godine, gdje Radić kaže sljedeće:

»Vjera je osvjedočenje i savjest pojedinca, ona je njegova privatna stvar kao džepni rubac. U našoj je državi uvjerenje slobodno i zato to je konac

²³ Starokatolici u Bosni, *Katolički list* (1926.)22, 313.

²⁴ S. BAKŠIĆ, Stjepan Radić, 425.

²⁵ *Isto*, 427.

²⁶ *Isto*.

vjerskih borbi. Vjera je odnošaj čovjeka s Bogom, a ne s popom. Molitva je razgovor s Bogom, a ne blebetanje po kruničnim zrcima.«²⁷

Možda je u njegovu antiklerikalizmu još znakovitija izjava koju je rekao u Tuzli 21. kolovoza 1926. godine: »Mi ne ćemo da se vjerom vežemo uz Rim, niti da se podvrgnemo papi. Zato autor zaključuje: na temelju ovakve ideologije posve je logički, da su i Radić i njegovi dublji pristaše bili skloni onoj propagandi, koja se kod nas stala vršiti za t. zv. starokatolicizam.«²⁸ Tako autor navodi i Radićevo pismo iz zatvora koje je 1925. godine poslao srpskim krugovima i u kojem tumači zašto je bio republikanac. U tom pismu on navodi opasnost od klerikalizma, uzimajući za primjer Antona Korošca koji je slovenski domoljub, ali mu je »glava u Rimu«. Klerikalizam je opasnost i prepreka sjedinjenju Hrvata i Srba i to ne će biti moguće dok se Hrvati ne oslobode Rima. Hrvati, prema Radiću, ne mogu prijeći na pravoslavlje i to nije potrebno, zato treba osnovati hrvatsku Crkvu nezavisnu od Rima, nacionalnu, koja bi se s vremenom spojila s pravoslavljem. Za to će se s vremenom moći upotrijebiti starokatolička Crkva. Dalje nastavlja kako nema potpunoga narodnoga ujedinjenja bez vjerskoga i zato svaki narod treba stvoriti svoju Crkvu te zaključuje: »naša bi generacija morala ispuniti barem jedan preduvjet, a to je da se Hrvati oslobode Rima. To će biti za par godina, ako mi, Hrvati i Srbi budemo složni, i ako sredimo državu, pa dobijemo vremena i mogućnosti da pripravimo široke hrvatske slojeve, pa makar i za hrvatsku starokatoličku crkvu.«²⁹ Autor smatra kako su te riječi plod Radićeva uvjerenja i njegova nazora i ponovno navodi jedan njegov govor, održan u Vinkovcima 5. srpnja 1927. godine, u kojem je rekao: »hrvatsko selo je bilo duboko vjersko, ali nije bilo popovsko. Premda smo se nalazili između Carigrada i Rima, mi smo Hrvati bili slobodni od bizantizma i od papizma. Dok su najveći narodi imali ultramontanske ili popovske stranke, mi smo imali svoju narodnu crkvu.«³⁰ Nakon toga progovara o Radićevim napadima na svećenstvo navodeći neke njegove govore. Tako je kod sprovođa pristaše reformnoga pokreta Mirka Krpića-Močilara 1922. godine izjavio dosta pogrdno o svećenicima: »danas kod inteligencije imade malo vjere, a najmanje je imade kod popova. Popovi se najmanje mole i onda, kad mole, misle na kuharicu.«³¹ Zato je Radić morao nužno doći u sukob s klerom jer je u narod unosio animozitet prema kleru, teoretske zablude i praktični indiferentizam prema Crkvi i kršćanstvu. Autor žali što je Radić na samrtnoj postelji odbio primiti sakramente umirućih.

²⁷ *Isto*, 427–428.

²⁸ *Isto*, 428.

²⁹ *Isto*.

³⁰ *Isto*.

³¹ *Isto*, 429.

Tijekom svoga političkoga djelovanja 20-ih godina Radić je u svojim govorima često napadao katolicizam i njegove strukture. *Katolički list* početkom veljače 1924. godine osvrće se na jedan Radićev napad na papu, u kojem do izražaja dolazi njegov animozitet prema katolicizmu, osobito prema Rimu. Autor članka karakterizira Radića kao dobro poznatoga podmukloga napadača na Katoličku Crkvu i papu. On utvrđuje kako Radić poznaje duboki vjerski osjećaj hrvatskih katolika pa to ne čini otvoreno, »nego to čini na veoma osebujan, no podmukli i odvratani način. Na svojim političkim skupštinama započinje govor s 'Hvaljen Isus i Marija' a nastavlja ne samo s najvećim pogrdama na katoličko svećenstvo nego često i na dogme kat. vjerovanja«³². Zato ga autor naziva »kršćaninom novog kova Masarykova«, koji nema određene religiozne forme i koji želi od hrvatskoga naroda učiniti isto to svodeći njegovu vjeru na subjektivno nutarnje raspoloženje. U svom *Slobodnom domu* on je napao Papu da je blagoslovio predaju Rijeke Talijanima u režiji Nikole Pašića i Momčila Ninčića i zato se prema Radiću u hrvatskom narodu ne smije pojaviti »ni svećenik, ni svjetovnjak, da nas Hrvate uvjeri, da nam je rimski papa politički prijatelj i da mi Hrvati moramo voljeti katoličku politiku«³³.

Najpoznatiji Radićev govor protiv Crkve i svećenstva jest onaj koji je 28. rujna 1924. godine održao u Krašiću, a u cijelosti su ga prenijeli *Katolički list* i *Slobodni dom*. U tom govoru Radić se osvrnuo na okružnicu jugoslavenskih biskupa povodom 1000. godišnjice hrvatskoga kraljevstva te ju je žestoko napao. Njihovu okružnicu on je nazvao *poganskim pismom* i zato kaže svojim slušateljima: »vi znate da je drugo Bog, drugo vera, a drugo pop.«³⁴ Od važnijih dijelova toga govora ističe se Radićev naglasak na tome da je vjera krjepost koju je darovao Bog, a ne biskupi ili svećenici (popovi). Svećenici i biskupi jesu ti koji su izdali Isusa, nastavlja Radić u svome govoru, i zato ne bi trebali »čitavom kršćanskom mirotvornom narodu davati propise«. Biskupi su u svojoj okružnici, prema njemu, zaboravili Isusov nauk ljubavi i mira. Pismo karakterizira kao puno *sotonske oholosti*. Cilj je pisma, kaže Radić, »da popovskoj stranci prokrči put za buduće izbore« i, nastavlja dalje: »to se naravski ne će dogoditi, jer gdje su ti poganski lovci, koji bi svojim vražjim šapama mogli uloviti i jednu jedinu seljačku kršćansku dušu«.³⁵

Krajem srpnja 1925. godine u *Katoličkom listu* izišao je članak o Radićevim vjerskim nazorima koji potpisuje određeni K. B. (Kosta Bohačevski bio je jedan od

³² Radićev »Sl. Dom« napada Sv. Oca Papu, u: *Katolički list* (1924.)7, 80.

³³ *Isto*.

³⁴ Govor g. Radića u Krašiću, u: *Katolički list* (1924.)40, 491.; S. RADIĆ, Poganska politika 14 hrvatskih katoličkih biskupa, u: *Slobodni dom* (1924.)18, 2–3.

³⁵ Govor g. Radića u Krašiću, 492–493.; S. RADIĆ, Poganska politika 14 hrvatskih katoličkih biskupa, 2–3.

pseudonima Janka Šimraka). Govoreći o vjerskim pitanjima, on ponovno navodi njegovu izjavu u kojoj kaže kako se »hrvatski narod neće nikada pravo sliti sa srpskim, dok se Hrvati ne oslobode Rima i to posvema... Ali ja sam uvijek o tom razmišljavao da bi trebalo stvoriti hrvatsku crkvu, nezavisnu od Rima, nacionalnu, koja bi se lako, tokom vremena, spojila sa srpskom pravoslavnom (...)«³⁶. Šimrak prenosi već spomenute Radićeve izjave o borbi protiv klerikalizma u kojoj mu je poslužio njegov republikanizam i kako pravoga narodnoga ujedinjenja nema prije nego se ujedine Crkve, a to se može samo ako bi svaki narod stvorio svoju nacionalnu Crkvu. U tome bi Radiću trebao pomoći HSC te kaže:

»Dakle odsada će izgubiti titulu 'reformatora' vjere i morala Kalodera i njegova družina jer evo javlja se iza brda novi poglavica hrvatske crkve, neokrunjeni predsjednik republike. On će sada sam uzeti stvar u svoje ruke. Pribičević neće više trebati da podupire ono nekoliko desperatera u starokatoličkim redovima, jer evo zadobiše velikog zaštitnika u osobi predsjednika seljačke stranke, koji će sada zaigrati krvavo kolo odcjepljenja od Rima... Prenio je dakle svu svoju bijesnu mržnju na Rim (...). Pače mnogi 'rimski' svećenici, koje on sada proklinje, bili su tako uz njega, da su nas, za koje Radić ističe, da smo jedini njegovi protivnici, jedini rasadnici 'klerikalizma', jedini Rimljani, da je nama vjera i crkva samo cimer (...) Radiću nije dakle dosta narodno jedinstvo u centralizmu nego on hoće i duševno jedinstvo i to tako, da se mi otrgnemo od Rima (...).«³⁷

Šimrak zaključuje svoj članak kako je odcjepljenje Hrvata od Rima politički cilj HSS-a, koji je ponajprije usmjeren protiv klerikalizma HPS-a, koji je nositelj ideja Rima i klerikalizma.³⁸ Taj Radićev stav isto će glasilo potkrijepiti člankom vezanim uz pojavu starokatolicizma u župi Raven, gdje će radićevci povezani sa starokatolicima raditi na prijelazu stanovništva na starokatolicizam.³⁹

Katolički list u uvodniku iz prosinca 1926. godine progovorit će o odnosu Stjepana Radića prema Katoličkoj Crkvi. Taj članak prikazuje kako su u katoličkim krugovima doživljavali Radićev odnos prema Crkvi. Autor članka, moguće urednik Stjepan Bakšić, otvoreno progovara kako Radić i pristaše njegove stranke stalno napadaju Katoličku Crkvu i simpatiziraju starokatolicizam, kako to pokazuju slučajevi u Stešnjecu, Ravenu, Tuzli i drugim mjestima. Njegov govor u Krašiću on povezuje s djelovanjem beogradskih slobodnih zidara kojima se Radić želio dodvoriti. Naime

³⁶ K(osta) B(ohačevski), Novi vjerski poglavica, u: *Katolički list* (1925.)29, 365.

³⁷ K. B., Novi vjerski poglavica, 366.

³⁸ *Isto*, 367.

³⁹ Radićeva stranka i starokatolicizam, u: *Katolički list* (1926.)48, 662.

autor članka kaže kako beogradska čaršija i slobodni zidari ne podnose Radića te da on napada Katoličku Crkvu kako bi im se dodvorio. Njegovi govori puni su mržnje prema Crkvi i katoličkom svećenstvu, nastavlja autor. On također Radićeve govore protiv Crkve naziva »kumovanjem zagrebačke organizacije starokatoličke crkve«⁴⁰.

I druga katolička, službena i poluslužbena, glasila pisala su o Radićevim napadima na Crkvu i svećenstvo. Sarajevski *Katolički tjednik* dovodi Radića u izravan odnos sa starokatolicima. U jednom članku osvrće se na spominjanu Radićevu izjavu o prijelazu Hrvata na starokatolicizam i ističe kako su neki članovi HSS-a postali otvoreni agitatori starokatolicizma, a neki viđeniji članovi stranke već su pristupili HSC-u. Također spominje kako Radić ima nakanu otvoriti katedru za starokatolicizam na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu koju bi preuzeo Dragutin Tomac. Sve to on uzima kao dokaz Radićeva djelovanja protiv Katoličke Crkve i razlog zašto su brojni svećenici napustili njegovu stranku.⁴¹ *Narodna politika* isto piše o Radiću i njegovoj vjerskoj politici:

»Staroj protukršćanskoj i protukatoličkoj politici (...). Rijetkom ustrajnošću bori se Radić protiv crkvene organizacije, protiv predstavnika Crkve i protiv nekih katoličkih dogma i nauka. Napada papu prikazujući ga kao Mussolinijeva ortaka, napada nuncija Pellegrinettija kao neprijatelja naše države. Klevetnički je izgrdio bosanske i hercegovačke franjevce nazivajući ih lašcima i varalicama; pogrдно se izjavljivao o ispravnim svećenicima i svjetovnjacima, govoreći da su robovi Rima.«⁴²

List prenosi i Radićev govor u Tolisi, gdje je izjavio da svećenici služe Bogu, a misle na vraga. U istom članku govori kako članovi HSS-a agitiraju po selima za starokatolicizam, a potaknuo ih je sami Stjepan Radić.⁴³ Isto glasilo kaže u jednom članku kako Radić sistematski napada Katoličku Crkvu i svećenstvo, a šteti starokatolike.⁴⁴ Pišući o Stenjevečkom slučaju, list citira *Slobodni dom* koji prikriveno podržava starokatoličku propagandu u Stenjevcu.⁴⁵ *Narodna politika* u jednom članku o odnosima Stjepana Radića prema starokatolicima, gdje navodi Donkovićeve izjave iz *Starokatolika*, progovara i o njegovu vjerskom nazoru:

⁴⁰ Stjepan Radić prema katoličkoj crkvi, u: *Katolički list* (1926.)50, 681–684.

⁴¹ Radićevska agitacija za staro-katoličku crkvu, *Katolički tjednik*, 2. 5. 1926., 3.

⁴² Ne možemo bez konkordata, *Narodna politika*, 16. 4. 1926., 1.

⁴³ Stjepan Radić prema vjeri i svećenicima, *Narodna politika*, 13. 5. 1926., 4.

⁴⁴ Sistematski napadaj Radića na hrvatsko katoličko svećenstvo, *Narodna politika*, 3. 9. 1926., 6.

⁴⁵ Sijači vjerskog razdora, *Narodna politika*, 19. 11. 1926., 1–2.

»Radić nije samo političar nego je on zastupnik posebne svoje filozofske i teološke škole koja se u principima protivi katoličkom shvaćanju (...). Upravo radi toga mi se i nismo toliko borili protiv Radićevih političkih koncepcija i protiv njegove političke taktike, nego smo se mnogo više borili protiv njegovih kulturnih i socijalnih pogleda, koji stoje u kontradikciji s pogledima katoličke crkve i katoličke nauke.«⁴⁶

3. Starokatolički izvori o Stjepanu Radiću

Naposljetku treba vidjeti što su starokatolički izvori govorili o Stjepanu Radiću. Ante Donković u svome nekrologu u *Starokatoliku* nazvao ga je najvećim Hrvatom i najboljim našim čovjekom od Grgura Ninskoga. Donković ističe kako je Radić sustavno radio »na duhovnom i duševnom oslobađanju naroda od kojekakvih sumnjivih auktoriteta u prvom redu od straha pred bahatim općinskim bilježnicima i pred samovoljnim seoskim popovima«⁴⁷. Dalje on spominje kako je 1918. godine Radić sudjelovao na sastanku kojim su udareni počeci reformskoga pokreta i starokatoličkoga crkvenoga pokreta. Spominje kako je na tome sastanku uz njega bio njegov stranački kolega i idejni začetnik reformnoga pokreta Rikard Korytnik, zatim Josip Predavec, Vladko Maček i on sam. Autor se sjeća Radićevih riječi kako reformni pokret u Češkoj ne će uspjeti jer je tamo narod izgubio vjeru, »ali će kod nas uspjeti, jer je naš narod pobožan i dobar, pa će radosno zagaziti u borbu 'za staru pravdu', to jest za svoju narodnu crkvu, koju su rimski pape oteli«⁴⁸. Sljedeći izvor koji govori o Radiću i starokatolicima jest jedna knjižica Nike Petrića iz 1935. godine. Petrić u toj knjižici ubraja Radića među pristaše starokatolicizma. Spominje kako ga je imao prilike upoznati u siječnju 1927. godine u Splitu i da je jednu noć prenoćio u njegovu stanu. Tom prilikom, prema Petrićevim riječima, izjavio je kako je HSC korisna institucija za hrvatski narod i da on sa simpatijama prati njezin razvoj, kao i to da im HSS namjerava pomoći u njihovu širenju.⁴⁹ Petrić progovara i o Radićevu političkom, ali i vjerskom nazoru:

»Veliki je gubitak za Hrvatsku Starokatoličku Crkvu, da je Stjepan Radić onako nenadano i tragično poginuo, jer prije ili kasnije on bi bio konačno obračunao sa hrvatskim klerikalizmom za kojega je bio uvjeren, da je glavna zapreka sređivanju i napretku naših narodnih, te kulturno-vjerskih vjersko-filozofsko naziranje o svijetu, koje se baziralo na principima naravne etike i religije, a koje je bilo ojačano i usavršeno pravim i nepo-

⁴⁶ Otkrića veza Radića sa starokatolicima, *Narodna politika*, 2. 10. 1928., 2.

⁴⁷ A. DONKOVIĆ, Stjepan Radić, 33.

⁴⁸ *Isto*, 34.

⁴⁹ N. PETRIĆ, *Hrvatska starokatolička crkva i Stjepan Radić*, Subotica, 1935., 3.

kvarenim načelima kršćanstva. On nije bio ateista, ali nije bio ni formalista. Bio je 'naravni kršćanin' jer čovječnost i pravda to su bile glavne ideje vodilje u čitavom njegovom radu.«⁵⁰

On i ovdje navodi pismo Stjepana Radića Nikoli Pašiću od 22. travnja 1925. godine, koje je u cijelosti objavio zagrebački *Hrvat* 18. srpnja iste godine. Toni Schlegel⁵¹ ostavio je dva pisma svojih razgovora sa Stjepanom Radićem tijekom njegova boravka u zatvoru 1925. godine. U drugom pismu on donosi svoje razgovore s njime vezane uz klerikalizam i starokatolicizam. To pismo identično je onom koje je tiskano u *Hrvatu*, a kojim su se tako obilno koristili katolički i starokatolički izvori.⁵² Dijelovi toga pisma navedeni su, među ostalim, i u spomenutom nekrologu Stjepana Bakšića.

Govoreći o Stjepanu Radiću u odnosu prema katolicizmu, uvijek treba poći od činjenice da je on svoje stavove prema Katoličkoj Crkvi oblikovao pod utjecajem Masarykova antikaticizma. Njegov antiklerikalizam prelazio je često u antikaticizam iako se on nikada javno nije odrekao svoje pripadnosti Katoličkoj Crkvi. Njegovi stalni napadi na Crkvu i svećenstvo nisu bili samo dio njegove ideologije koja je trebala pokrenuti seljačke mase nego su bili i dio njegova vjerskoga svjetonazora, koji je bio antikaticki, a ne samo antiklerikal. Iako se Radića uglavnom promatralo kao antiklerikalca, u odnosu prema političkim strujanjima u Hrvatskoj toga vremena, osobito u odnosu prema HPS-u, Radić je svakako gajio i određene antikaticke ideje koje često nije skrivao, a koje su katolički pisci i novinari uočavali u njegovu svjetonazoru i govoru o vjeri. Upravo u kontekstu Radićeva antiklerikalizma i prikrivenoga antikaticizma mogu se iščitati i određene simpatije koje je Radić imao prema starokatolicizmu. Iako on ni jednom nije javno podržao starokatolicizam, Schlegelova pisma, ne smije se smetnuti kako je Radić 1918. godine zajedno s vodećim ljudima HPSS-a, Korytnikom, Predavcem i Mačekom, vodio razgovore o počecima reformnoga pokreta. Maček i Predavec kasnije su prešli na starokatolicizam, kao i dio pristaša HPSS-a/HRSS-a/HSS-a te su pod utjecajem vjerskih nazora i ideologije Stjepana Radića počeli podupirati širenje starokatolicizma. Mnogi HSS-ovski prvaci na lokalnoj razini uvelike su pridonijeli širenju starokatolicizma i često ga i sami prihvaćali. Sve to ne bi bilo toliko očito da nije bilo snažnoga antikatickoga usmjerenja u politici Stjepana Radića koje je on svakako

⁵⁰ *Isto*.

⁵¹ Jedan od utemeljitelja HPSS-a i otpali katolički svećenik. Vidi više u: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Antun Schlegel vodeća ličnost u novinarstvu Hrvatske do 1929. godine, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* (2001.) 1, 91–114.

⁵² B. KRIZMAN, Dva pisma T. Schlegela o razgovorima sa Stjepanom Radićem u zatvoru 1925. godine, u: *Časopis za suvremenu povijest* 6(1974.) 2, 136–137.

utkao u svoju političku stranku i među svoje pristaše. To pitanje, Radićeva anti-katolicizma, za razliku od već znanoga antiklerikalizma, svakako zahtijeva dublju i detaljniju studiju, međutim očito je kako je Radićev antiklerikalizam, oblikovan pod Masarykovim utjecajem, bio temelj za njegove simpatije prema HSC-u, ali i povod za pristajanje nekih članova HSS-a uz starokatolicizam.

Podrška političkih stranaka i istaknutih pojedinaca prema reformnom pokretu i kasnije prema HSC-u pokazala se kao dvosjekli mač. Politički činitelji (HPSS/HRSS/HSS i Demokratska stranka) gledali su pokret ponajprije u kontekstu svojih interesa. Takvo je držanje protagonista međuratne hrvatske političke pozornice samo povremeno, ali nikako trajno, bilo korisno zagovornicima ostvarenja reformnih ideja u Katoličkoj Crkvi u Hrvatskoj.

Zaključak

Iako je HSC otvoreno prikazivao sebe kao pravu i izvornu hrvatsku narodnu Crkvu, što je očito i iz njegova imena, bez djelovanja različitih političkih čimbenika njegovo širenje ostalo bi vrlo ograničeno. Iz vremena reformnoga pokreta otvorenu podršku davala mu je Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribićevića, koji je vodio otvorenu antikatoličku djelatnost i na državnoj razini. Nakon što su Pribićević i njegovi demokrati sišli s vlasti i velikosrpska Narodna radikalna stranka preuzela političku inicijativu, podrška starokatolicizmu nije se više svodila samo na slabljenje utjecaja Katoličke Crkve, što je i dalje bilo uključeno, nego i na širenje pravoslavlja. Vodeća hrvatska stranka HPSS/HRSS/HSS i njezin vođa Stjepan Radić pristupali su reformnom pokretu i HSC-u oportunistički i ambivalentno. Konačan cilj Radićeve politike bio je oslabiti snažan utjecaj Crkve na društveni i politički život Hrvata, osobito tradicionalnoga sela koje je postalo glavna biračka baza Radićeva HPSS-a/HRSS-a/HSS-a i klerikalnoga HPS-a. S druge strane i Radićev antiklerikalizam i prikriveni antikaticizam bili su podloga za podupiranje reformnoga pokreta i HSC-a, ali slab odjek reformnih ideja među hrvatskim seljaštvom bio je glavni razlog zašto Radić nikada nije javno podržao reformaše i HSC, osobito kada se kroz kratko vrijeme pokazalo da pokret ne će uspjeti i da je postao sredstvo za političke manipulacije pojedinih političkih stranaka. Time je HSC postao politički obilježen kao organizacija koju podržavaju beogradske vlade, a u vrijeme diktature kralja Aleksandra neki njegovi istaknuti članovi, kao Stjepan Zagorac, otvoreno su podržavali diktaturu i jugounitarizam. Svakako da je beogradski režim podržavao osnutak, institucionalizaciju i širenje HSC-a radi slabljenja utjecaja Katoličke Crkve na području Kraljevine SHS-a/Jugoslavije s obzirom na njezinu ulogu u očuvanju hrvatskoga nacionalnoga i kulturnoga identiteta, koji je bio ugrožen velikosrpskim tendencijama. Bez obzira na to što je HSC isticao svoje hrvatstvo u okolnostima u kojima je nastao, bio je politički obilježen kao oruđe beogradskih vlada s ciljem

slabljenja i potiskivanja katolicizma u međuratnoj Jugoslaviji. Stoga je nakon 1929. godine njegova aktivnost postajala sve slabija, a hrvatski tisak i politički čimbenici potpuno su ignorirali njegov rad.

POLITICAL ENTITIES IN RELATION TO THE
REFORM MOVEMENT AND OLD CATHOLICISM –
POLITICAL EFFORTS TO WEAKEN THE CATHOLIC
CHURCH IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS,
AND SLOVENES BY THE YEAR 1929 (II.)

Daniel PATAFTA*

Summary: *Because of the connections of the reform movement with the land government in Croatia and the central government in Belgrade, where Pribičević's independent Democrats held the leading positions, as well as the open affection of Pribičević and his party colleagues, the liberal press began to view the reform movement as a kind of exponent of anti-Croatian politics. On Radić's attitude towards the reform movement and Old Catholicism we can say that it was opportunistically and politically motivated in order to weaken the influence of the Catholic Church on the village and peasantry, especially the Croatian People's Party, as the core voting base of his party. Even though some members of the Croatian (People's/Republican) Peasant Party were in favor of promoting Old Catholicism purely out of interest, Radić never publicly endorsed the Croatian Old Catholic Church and its activities, regardless of his anticlerical and anticatholic positions.*

Keywords: *reform movement, Croatian Old Catholic Church, political Catholicism, Pribičević, Stjepan Radić, Serbian Radicals, Freemasons, Catholic Church, political opportunism.*

* Asst. Prof. Daniel Patafta, Ph. D., Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb, Vlaška ulica 38, P. O. box 432, 10000 Zagreb, Croatia, d.patafta@yahoo.com